

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ У ВИНИКНЕННІ ВИКРИВЛЕНЬ В ОСОБИСТІСНОМУ РОЗВИТКУ

Розглянуто процес виникнення викривлень в особистісному розвитку дітей, що відбувається внаслідок психотравматичної ситуації, зокрема стійкої негативної оцінки з боку значущих дорослих. Зазвичай негативна оцінка дорослих викликає в дитини негативні емоційні переживання, що спонукає її до коригування вчинків у напрямі, заданому вимогами вихователів. Однак такий процес засвоєння соціальних норм є лише приблизною схемою, що не враховує ні індивідуальних особливостей дитини, ні соціальної ситуації розвитку особистості конкретної дитини в цілому. Більше того, негативна оцінка батьками вчинків дитини нерідко поширюється на її особистість у цілому, зумовлюючи таким чином фрустрацію одразу двох життєво важливих соціальних потреб: потреби в позитивній оцінці батьків і потреби в самоповазі, позитивній самооцінці. У результаті дослідження з'ясовано, як впливає психологічний захист на виникнення у дитини деформацій особистісного розвитку. Доведено, що стійка негативна оцінка поведінки дитини (а тим більше її особистості в цілому) є для неї тяжкою психотравматичною ситуацією. На тлі негативних емоційних переживань, що виникають унаслідок невдалих спроб оволодіти соціальними нормами, дитина починає розглядати цю ситуацію утруднення як ситуацію неможливості. У цей момент відбувається переоцінка не тільки ситуації, а й цінностей. Унаслідок дії механізмів психологічного захисту дитина знецінює для себе необхідність оволодіння соціальними нормами. Дослідження проводилось протягом 2008–2017 років; вибірку досліджуваних було сформовано на основі досвіду консультування підлітків з девіантною поведінкою та їхніх батьків. Були застосовані такі методи: експериментальна бесіда, тест фрустрації Розенцвейга, метод вибору завдань різного ступеня складності. Вибірку досліджуваних склали 176 підлітків та 204 дорослих (їхні батьки). Результати показали, що психологічний захист може спричинювати негативний ефект, що призводить до формування негативних особистісних новоутворень.

Ключові слова: викривлення особистісного розвитку, психотравматична ситуація, дитина, негативна оцінка значущих дорослих, захисні механізми.

N. Yu. Maksymova

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL DEFENCE IN EMERGENCE OF DEVIATIONS IN PERSONALITY DEVELOPMENT

It is analyzed how deviations emerge within the personality development of children, which takes place as the result of psychologically traumatizing situations, particularly of sustainable negative estimations from meaningful adults. Usually, negative estimations from adults cause negative emotional experiences for a child, that motivates

him/her to behavioral adjustment in a way defined by educators' requirements. However, such process of social norms learning is just an approximate framework, which takes into account neither individual features of a child nor social situations of personality development of each child. Moreover, negative parents' estimation of some child's acts quite often tends to extend on his/her whole personality, thus predetermining frustration of two vitally important social necessities at once: need of positive parents' estimation and need of self-esteem, positive self-appraisal. It is found out as a result of the research, what effect psychological defense mechanisms have on deviations within the child's personality development. It is proven that sustainable negative estimations of a child's behavior (and furthermore his/her whole personality) constitute a psychologically traumatizing situation. In the midst of this negative emotional experiencing, arising because of unsuccessful attempts to master key social norms, a child begins to perceive this situation of difficulty as a situation of impossibility. At this very moment not only situation itself is being re-evaluated but values too. Because of psychological defense mechanisms, a child devaluates the necessity to internalize social norms and rules. The study was conducted during 2008-2017; research sample was formed on the basis of experience of advisory work with deviant behavior teenagers and their parents. Following research methods were applied: experimental conversation, Rosenzweig's frustration test, method of tasks choice with varying degrees of complexity. The research sample was represented by 176 teenagers and 204 adults (their parents). Results showed that psychological defense can cause negative effects that lead to the formation of negative personality traits.

Key words: deviations of personality development, psychologically traumatizing situation, child, negative estimations from meaningful adults, defence mechanisms.

Постановка проблеми. Коли йдеться про визначення детермінант викривлення особистісного розвитку, дослідники великого значення надають дитячо-батьківським стосункам, особливо емоційному контакту матері з дитиною. Від самого раннього віку, ще до того, як дитина починає усвідомлювати себе, вона вже відчуває ставлення до себе, почуваячись улюбленою або знехтуваною. Природно, що ці почуття дитини пов'язані насамперед із стосунками з матір'ю, оскільки цей зв'язок є найтіснішим й емоційно насиченим.

Якщо в дитини немає впевненості в постійності та надійності любові матері, її незмінній підтримці та повному прийнятті, то це виявляється згодом у спотвореннях особистісного розвитку підростаючого сина або дочки. Діти, що вирости в ситуації емоційного нехтування, не здатні до прихильності й любові, у них немає почуття спільності з іншими людьми, їм притаманна холодність, відштовхування інших і неприйняття себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження показують, що такі особистісні особливості, як прагнення до зверхності, схильність до агресії, тривожність, надмірна образливість, слід розглядати як реалізацію потреби в гіперкомпенсації біологічної недостатності [1; 2]. Звертається увага на пряму залежність аномалій особистісного

розвитку від умов виховання в ранньому дитинстві – надто сильної опіки або занедбаності чи того й іншого рівною мірою. Це породжує в дитини страх зіткнення з новими ситуаціями, почуття неповноцінності, що може виявлятися в агресивній поведінці. Ця агресія може бути спрямована або назовні (аж до проявів асоціальної поведінки), або на власну особу (схильність до саморуїнної поведінки). Таким чином, брак або недорозвиток позитивних емоційних взаємин з близьким сімейним оточенням (насамперед з матір'ю) може стати основою психопатичного розвитку особистості. Тому не випадково серед вихованців дитячих будинків так часто трапляються діти із психопатичними рисами характеру й більш серйозними відхиленнями в розвитку особистості (хоч тут, природно, слід урахувувати й генетичну обтяженість цих дітей).

Інший варіант спотвореного розвитку особи формується внаслідок руйнування (чи навіть загрози руйнування і розриву) раніше сформованого позитивного емоційного контакту. Якщо мати вимушена надовго розлучатися з маленькою дитиною (від'їзд, необхідність госпіталізації, влаштування дитини в ясла), то це залишає невитравний слід у розвитку її психіки. При цьому різка негативна реакція на розлуку виникає не внаслідок поганого догляду за дитиною, а як емоційне переживання втрати конкретної близької людини. У цьому випадку спотворення в особистісному розвитку формується за невротичним типом. Такі діти невпевнені в собі, тривожні, боязкі, залежні, їм притаманні жадоба любові та нав'язливий страх втратити об'єкт прихильності. За найменших труднощів вони плачуть, ображаються, втрачають цільову орієнтацію, що призводить до дезорганізації діяльності.

Слід підкреслити, що такі відхилення в особистісному розвитку трапляються не тільки в тих дітей, які часто опинялися в ситуації розлуки з матір'ю, а й у тих, які виховувалися в ситуації постійної загрози розриву позитивних емоційних зв'язків з нею. Це стосується тих випадків, коли батьки як основний дисциплінарний метод використовують погрозу покинути дитину (“Перестань плакати, а то зараз віддам тебе дядькові!”) або розлюбити її (“Не скигли, не лізь до мене, я тебе такого не люблю!”); коли дитину звинувачують, що через її поведінку захворіла мати або померла бабуся й т. ін.; коли дитину використовують як спосіб тиску на чоловіка або дружину під час сімейних сварок або розлучення; коли за неслухняність і неуспіхи в навчанні дитині оголошують довготривалий бойкот або застосовують покарання, що принижує її гідність, тощо. Постійна загроза розриву позитивних емоційних зв'язків з найближчими людьми, дефіцит сталої духовної близькості з ними ускладнюють ідентифікацію дитини з батьками, що змушує її шукати співчуття, співпереживання та зразки для наслідування поза сім'єю.

Вплив на процес формування особистості негативних факторів розвитку дитини в ранньому віці, а саме недостатньої уваги з боку матері,

висвітлюється і в працях З. Фрейда. Психоаналітичне трактування “невитравного сліду від розлуки з матір’ю у свідомості дитини” – фундамент концепції Фрейда про виникнення в людини комплексів неповноцінності.

На думку З. Фрейда, порушення розвитку особистості та поява низки психопатологічних симптомів зумовлюються конфліктом між підсвідомими потребами й соціальними нормами. Визначальним періодом формування невротичних конфліктів є вік від народження до п’яти років. З. Фрейд виявив залежність між порушеннями міжособистісного спілкування та поведінки і пригнічуванням потягів. Зокрема, у разі неправильного сімейного виховання (надмірна суворість, прагнення обмежити природну поведінку дитини) виникає невроз. У випадку затримки особистісного та психосексуального розвитку на якійсь із ранніх стадій формуються специфічні особливості характеру, поведінки, відбувається викривлення статевих потягів.

Продовжуючи та розвиваючи вчення свого батька, А. Фрейд [3] описує особливості формування захисних механізмів особистості в дитячому віці. Дослідниця вважає, що дитина має більший, порівняно з дорослим, діапазон реагування на конфлікт між свідомим і підсвідомим. Вона може досягати задоволення своїх потягів завдяки фантазії, рольовій грі, а якщо ці компенсаційні механізми недостатні, формується невроз. Навички “витіснення” чи “перенесення”, що з’явилися у дитинстві, або інші способи психологічного захисту від конфлікту, на думку А. Фрейда, і далі функціонують у дорослому житті – автоматично.

Поведінковий підхід втілено у працях М. Раттера [2]. Дослідник розглядає особистісні порушення як результат засвоєння неправильних поведінкових стереотипів і формування шкідливих звичок. У зв’язку із цим завданням психолога є корекція неправильних форм поведінки незалежно від їхніх детермінант.

Формування особистісних порушень традиційно пояснюється помилками в сімейному вихованні [4]. Зокрема, серйозним психотравматичним фактором визнається постійна негативна оцінка дитини. Зазвичай негативна оцінка дорослих викликає в дитини негативні емоційні переживання, що спонукає її до перегляду власних дій, коригування вчинків відповідно до заданих вихователями вимог або чинних соціальних норм. Однак такий процес засвоєння соціальних норм є лише загальною, приблизною схемою, що не враховує ні індивідуальних особливостей дитини, ні характеру її стосунків з батьками, ні соціальної ситуації розвитку особистості конкретної дитини в цілому. Проте батьки у своїх виховних діях несвідомо спираються саме на таку схему засвоєння дитиною позитивного соціального досвіду. Не вмюючи віднайти альтернативи негативній оцінці, у разі виникнення в сина або доньки ускладнень (і тим більше відхилень) у процесі оволодіння соціальними нормами батьки починають зловживати методами осуду дитини, а то й

вдаються до покарання. Більше того, негативна оцінка батьками вчинків дитини нерідко поширюється на її особистість у цілому, зумовлюючи зрештою фрустрацію одразу двох життєво важливих соціальних потреб: потреби в позитивній оцінці батьків і потреби в самоповазі, позитивній самооцінці [5].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячується стаття, полягають у визначенні ролі механізмів психологічного захисту в процесі деформації розвитку особистості. Фахівці вважають, що психологічний захист спрямований на збереження цілісності особистості, її здатності до нормального функціонування. Проте практика свідчить часом про неоднозначність ролі психологічного захисту в розвитку особистості дитини.

Стійка негативна оцінка поведінки дитини (а тим більше її особистості в цілому) є для неї тяжкою психотравматичною ситуацією. Як довго може дитина жити в цій атмосфері емоційного неблагополуччя, що викликана систематичними негативними оцінками дорослих? Це питання до кінця не з'ясовано. Мабуть, багато що тут залежить від індивідуальних особливостей дитини, ступеня напруженості її потреб, віку, наявного життєвого досвіду тощо. У всякому разі рано чи пізно настає момент, коли ситуація утруднення задоволення життєво важливих потреб обертається для дитини ситуацією неможливості. Інакше кажучи, на тлі негативних емоційних переживань, що виникають унаслідок невдалих спроб оволодіти соціальними нормами, дитина починає розглядати цю ситуацію утруднення як ситуацію неможливості. У цей момент відбувається переоцінка не тільки ситуації, а й цінностей.

Дія механізмів психологічного захисту призводить до того, що в очах дитини необхідність оволодіння соціальними нормами практично знецінюється. Оскільки дитині видається тепер уже неможливим досягти задоволення соціальних потреб тими засобами, які їй пропонує дорослий (а саме шляхом оволодіння соціальними нормами), вона з полегкістю взагалі відмовляється від діяльності, яка не принесла успіху. Це пояснюється тим, що психотравматична ситуація є занадто болісною, навіть нестерпною для дитини. Тому, сама того не усвідомлюючи, дитина прагне вийти з неї і, не знаходячи можливості подолати перешкоди, що виникли перед нею на шляху до оволодіння соціальними нормами, оцінює ситуацію, що склалася, тепер уже як ситуацію, що не має для неї значення. Вона стає байдужою до того, що раніше сприймала так болісно. У цьому випадку стан психічної напруженості знижується, емоційний комфорт відновлюється, але водночас дитина припиняє спроби наполегливо дотримуватися нормативної поведінки, долаючи перешкоди, що при цьому виникають.

Мета статті: з'ясувати вплив психологічного захисту на виникнення деформацій особистісного розвитку дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проводилося протягом 2008 – 2017 років. Вибірку досліджуваних було сформовано на основі досвіду консультування підлітків з девіантною поведінкою та їхніх батьків. Вибірку склали 176 підлітків та 204 дорослих (їхні батьки). Були застосовані такі методи: експериментальна бесіда, тест фрустрації Розенцвейга, метод вибору завдань різного ступеня складності.

Результати емпіричного дослідження показали, що потреба в позитивній оцінці дорослих, потреба в спілкуванні з однолітками, прагнення зайняти гідне місце в системі міжособових стосунків колективу класу є базовими, провідними для школяра. Невдалі спроби задовольнити ці потреби створюють для учня психотравматичну ситуацію, і коли дитина не отримує належної психологічної допомоги, ця ситуація трансформується в ситуацію неможливості задоволення життєво важливих соціальних потреб. У цьому разі виявляється фрустрованою ціла низка соціальних потреб дитини: потреба в позитивній оцінці значущих для неї дорослих (оскільки наслідком негативної оцінки педагога, як правило, буває негативна оцінка батьків), потреба в самоповазі (оскільки низька оцінка успішності дитини в навчанні, як правило, асоціюється з недостатнім розвитком здібностей, інтелекту); потреба в спілкуванні, оскільки думка вчителя, особливо для учнів молодшого віку, та й підліткового, усе ж таки значною мірою визначає думку однокурсників, а низька оцінка успішності також не сприяє поліпшенню становища учня в системі міжособистісних стосунків у шкільному колективі. Зазначені потреби охоплюють основні сфери життєдіяльності школяра, отже особистісно значущі цілі виявляються фрустрованими. Така ситуація є для дитини психотравматичною.

Ситуація фрустрації завжди пов'язана з емоційною напруженістю, що спричинює прагнення дитини вийти з-під впливу психотравматичних факторів. Визначальною ознакою фрустраційної поведінки є втрата суб'єктом початкової мети. Інакше кажучи, поведінка фрустрованої людини втрачає цільову орієнтацію. Це, однак, не означає, що дії суб'єкта обов'язково позбавлені будь-якої цілеспрямованості, – фрустраційна поведінка може мати певну мету (скажімо, якомога сильніше вразити суперника у фрустраційно спровокованій сварці). Важливим є те, що досягнення цієї мети позбавлене сенсу з погляду вихідної мети людини або мотиву участі в цій ситуації. Наприклад, першочергова мета учня – добре вчитися, гарно поводитися – втрачається, і перед ним постає інша мета – позбавитися негативних емоційних переживань, викликаних негативними оцінками значущих дорослих.

Оскільки внутрішній світ підлітка розвинутий ще недостатньо, ще не збагачений досвідом переживання критичних ситуацій, то перешкоди, які постали на шляху до задоволення його життєво важливих

соціальних потреб, не стимулюють його активності, спрямованої на їх подолання. Підліток ще не спроможний вийти з кризової ситуації шляхом саморозвитку, самоактуалізації та самовдосконалення особистості. Тому зазвичай його активність іде лише по “лінії найменшого опору”. У цьому разі відбувається задіяння захисних механізмів – мимовільних, неусвідомлюваних процесів, завдяки яким індивід намагається ухилитися від сприйняття небажаної психотравматичної інформації, захиститися від тривоги і напруженості.

“Вмикання” захисних механізмів особистості спостерігається на будь-якому рівні психічної діяльності в разі неможливості задовольнити ту чи ту актуальну потребу. Це зумовлено фінальною спрямованістю будь-якого психічного акту. Філогенетичною передумовою “фінальної поведінки” є наявність рефлексу мети. Вияв цього рефлексу полягає у виникненні напруження тоді, коли психічний акт блокується зовнішньою або внутрішньою перешкодою. Кожен психічний акт має певний енергетичний потенціал, тобто є енергетично забезпеченим. Енергетичне забезпечення акту збільшується, якщо в його перебігу виникають ускладнення. Це зі свого боку викликає підвищене напруження, що суб’єктивно усвідомлюється людиною як спектр негативних емоційних переживань – від легкого занепокоєння, стурбованості до сильного роздратування, тривоги, розпачу, гніву. Неможливість задовольнити свої потреби викликає емоційне напруження, що може спричинитися до різних наслідків. Один з варіантів – коли в ході розв’язання суперечностей стимулюється розвиток особистісних якостей, тобто коли людина переходить на більш високий рівень саморегуляції. (Слід зауважити, що це відбувається в разі продуктивного виходу із ситуації). Другий варіант – коли особистість незріла, а емоційне напруження є надто великим, здебільшого відбувається зрив, дезінтеграція психічних функцій. Призначення психологічного захисту – запобігти такій дезінтеграції. Якщо ж цей захист виявляється неефективним, виникають невротичні розлади.

“Вмикання” в ситуації фрустрації захисних механізмів само по собі не є патологічною ознакою. Якщо захист встигає спрацювати, хвороблива симптоматика не розвивається. Навпаки, невротичні симптоми саме і є сигналом серйозного зриву в захисній системі й свідчать про переважання найпримітивніших засобів психологічного захисту. Негативна суть впливу психологічного захисту на перебіг сприймання суб’єктом фрустраційної ситуації полягає в тому, що неприйнятний для свідомості зміст того, що відбувається, витісняється, “виштовхується” у сферу підсвідомого. Разом із цим зберігається нереалізований енергетичний потенціал, а отже, відбувається нагромадження “незв’язаної енергії”, яка потребує свого зв’язку якщо не з об’єктом потреби, то принаймні з об’єктом, що його заміщає. Незв’язана енергія, що

накопичилася, “б’є” по найбільш слабкому місцю, спричинюючи вияв невротичних синдромів (аж до соматичних дисфункцій у випадку істеричного невроту).

Незважаючи на тимчасове емоційне благополуччя, що виникає завдяки “вмиканню” психологічних захистів, роботу, спрямовану на справжнє розв’язання суперечностей, вони не виконують. Головне призначення захисних механізмів – угамувати або переструктурувати актуальне психічне напруження, щоб уже на тлі позитивних емоцій людина могла спокійно розпочати пошук продуктивного виходу із психотравматичної ситуації. Якщо ж психологічний захист стає фіксованим, ригідним, відбувається “відрив від реальності”. Наслідком цього є постійне нагромадження конфліктності та поступове посування до викривлення особистісного розвитку.

Результати дослідження. Психологічний захист являє собою одну із функцій психіки, метою якої є пристосування до динамічних змін навколишнього середовища. Обов’язкова умова “вмикання” захисних механізмів – конфлікт між потребою і неможливістю її задоволення. Психологічно зріла людина має великий репертуар стратегій психологічного захисту, але “користується” ними тільки в екстремальних ситуаціях. Тут спрацьовують саме ті механізми, які відповідають ситуації, що робить поведінку такої особи гнучкою та адекватною. Тривалість дії психологічного захисту зумовлена проміжком часу, який потрібен для відновлення стабільного емоційного стану людини та її переходу на етап пошуку продуктивного виходу із фрустраційної ситуації.

Особистісно незріла людина володіє невеликою кількістю захисних стратегій і застосовує їх в усіх випадках зіткнення із життєвими труднощами. Психологічний захист незрілої особистості зберігає в людини відчуття, що її поведінка є сумісною й узгодженою з власним “Я”, з її особистими цінностями й моральними нормами і що її досягнення відповідають прагненням. Така людина не усвідомлює, що слід рухатися далі, шукати шляхи для досягнення первинної мети. Натомість вона зупиняється на цій першій фазі реагування на ситуацію фрустрації, тобто після “вмикання” механізмів психологічного захисту. Завдяки цьому їй вдається підтримувати емоційну рівновагу, необхідну самоповагу. Однак усе це досягається поведінкою, яка об’єктивно оцінюється ззовні (тобто об’єктивним спостерігачем) як неадекватна, тобто така, що послаблює реальний контакт людини з дійсністю. За рахунок дезінтеграції поведінки психологічний захист забезпечує прийнятний для особистості рівень її психологічної узгодженості, стійкості та врівноваженості.

Розгляньмо відтак дію механізмів психологічного захисту на прикладі виникнення соціальної дезадаптації підлітків. Як зазначалося вище, усім дітям притаманне прагнення до досягнення позитивної

оцінки оточення. Незадоволення цієї життєво важливої потреби викликає в дитини негативні емоційні переживання, штовхає її на пошук виходу з травматичної ситуації. За правильного педагогічного керівництва із цієї ситуації можливі два виходи: або допомогти дитині підняти рівень досягнень (тобто підвищити успішність діяльності), або запропонувати іншу модель задоволення рівня домагань (знайти іншу сферу самоствердження, інший вид діяльності та ін.). Коли відповідного педагогічного керівництва немає, тобто в разі стихійного виходу із становища, уявлення дитини про реальну ситуацію і своє місце в ній можуть зазнавати істотного викривлення. У цьому, власне, і виявляється дія захисних механізмів особистості. Наприклад, учень (із середніми здібностями), який добре встигав у молодшій школі, перейшовши в 5–6-й клас, починає гірше вчитися. Це відбувається лише через те, що в підлітка до цього часу не були сформовані навички розумової праці. Незважаючи на те, що учень старастя більше, ніж раніше, це не дає вагомих результатів. Джерелом негативних емоційних переживань стає в цьому випадку складна ситуація, коли дитина розуміє, що вона цілком здатна добре вчитися, прагне цього, але досягти бажаного з незрозумілих для неї причин не може. Тому докори з боку вчителів щодо несумлінності і тим більше посилення на її низькі здібності, природно, сприймаються дитиною як несправедливі. Це стає поштовхом до того, що підліток узагалі починає пояснювати всі свої невдачі прискіпливим, необ'єктивним ставленням до нього вчителів.

Думка про несправедливість оточення викликає в дитини почуття образи, дає їй підстави вважати себе несправедливо скривдженою, виявляти агресивність щодо тих, хто низько оцінює її діяльність. Так, причиною негативної поведінки школяра може бути незадоволення його прагнення утвердити себе в статусі гарного учня. Зухвала поведінка підлітка є виявом протесту проти оцінки з боку оточення, яка його не влаштовує. Неможливість досягти успіхів у навчанні, чого внутрішньо так прагне школяр, спричинює упертість, негативізм, протиставлення себе вчителям.

Чим важливішими для дитини є ті соціальні потреби, які їй не вдається задовольнити, і чим у більш ранньому віці дитина зазнає такого травматичного впливу, тим небезпечнішим він є для подальшого розвитку особистості.

Несприятливий вплив родинних стосунків на формування особистості дитини також пов'язаний з незадоволенням її життєво важливих соціальних потреб. У ранньому віці дитина сприймає ставлення до неї дорослого як оцінку своєї поведінки, оцінку себе в цілому. Дитина не може ще зрозуміти, що погане або байдуже ставлення до неї дорослого може бути викликане різноманітними причинами, – вона сприймає таке ставлення як оцінку своєї особистості. Якщо потреба дитини в пози-

тивній оцінці з боку дорослого постійно не задовольняється, це породжує тяжкий емоційний стан незадоволеності, відчуття емоційного неблагополуччя. У підлітка, який позбавлений можливості отримати психологічну допомогу, негативні переживання “знімаються” за рахунок викривлення його уявлень про свою поведінку. Він стає “непроникним” для будь-яких негативних (як слухних, так і неслухних) оцінок дорослого. Це є одним із способів уникнення хворобливих сумнівів щодо самооцінки.

Дитина, яка тривалий час переживала образи, несправедливість, стає хворобливо сприйнятливою до найменших виявів несправедливості, байдужості. Кожне зіткнення з образою, кривдою знов і знов ятриє дитяче серце, і дитина бачить зло навіть там, де його немає. Інакше кажучи, незадоволеність базових соціальних потреб призводить до викривленого сприйняття ставлення оточення. Тоді дитина дедалі більше замикається в собі, протиставляючи існуючому та уявному злу те, що вона здатна протиставити, – неслухняність, упертість, різкість і брутальність, свавілля, бажання робити все наперекір вимогам дорослих, щоб нагадати про себе, заявити людям про своє право на увагу. На спроби педагога налагодити контакт такий підліток відповідає недовірою, оскільки часто він внутрішньо переконаний у ворожості до нього з боку дорослих, у тому, що слова вчителя облудні, що той прагне його обдурити, ввести в оману, начебто приспати його пильність. Тому нерідко буває так, що навіть доброзичливий, чуйний педагог не завжди може швидко налагодити контакт з таким учнем, завоювати його прихильність. На піклування, доброту та ласку підліток відповідає недовірою або й брутальною, зухвалою поведінкою.

Викривлене уявлення підлітка про ставлення оточення до нього, закріплюючись, стає своєрідною позицією дитини, що визначає весь її подальший розвиток. Реагуючи таким чином, дитина знаходить виправдання своїй незадоволеності, вбачаючи причину власних невдач не в особистих недоліках, а в несправедливості, недоброзичливості людей, які її оточують, у несприятливих обставинах, випадкових подіях і т. ін. Це призводить до невідповідності між усвідомленням підлітком свого ставлення до себе, до інших, до власної діяльності і реальним змістом та виявом цих ставлень.

Висновки. Неможливість задовольнити свої потреби викликає в підлітка емоційне напруження, що може мати різні наслідки. Один варіант – коли стимулюється розвиток особистісних якостей, тобто людина переходить на більш високий рівень саморегуляції. Другий варіант – якщо особистість незріла, і тоді здебільшого відбувається зрив, дезінтеграція психічних функцій. Запобігти такій дезінтеграції і має психологічний захист.

Оскільки внутрішній світ підлітка розвинутий ще недостатньо, перешкоди, що постали на шляху до задоволення його життєво важливих

соціальних потреб, не стимулюють його активності, спрямованої на їх подолання, а його активність іде лише по “лінії найменшого опору”.

Незважаючи на тимчасове емоційне благополуччя, що виникає завдяки “вмиканню” психологічних захистів, роботу, спрямовану на справжнє розв’язання суперечностей, вони не виконують. Головне призначення захисних механізмів – послабити або переструктурувати актуальне психічне напруження. Якщо ж психологічний захист стає фіксованим, ригідним, відбувається “відрив від реальності”, що призводить до викривлення особистісного розвитку. Підліток знаходить виправдання своїй незадоволеності, вбачаючи причину власних невдач не в особистих недоліках, а в несправедливості, недобррозичливості людей, які його оточують, у несприятливих обставинах, випадкових подіях.

Небезпека ригідності механізмів психологічного захисту полягає в тому, що стан емоційного благополуччя забезпечується за рахунок викривленого сприйняття дійсності, ціною самообману. Цілі психологічного захисту часто досягаються ціною дезінтеграції поведінки, виникнення негативних особистісних новоутворень, що спотворюють процес розвитку особистості.

Подальші дослідження пов’язані з розробленням програм психологічної корекції викривлень в особистісному розвитку.

Список використаних джерел

1. Бандура, А., & Уолтерс, Р. (1999). *Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений*. Москва: Апрель-пресс-Эксмо.
2. Ратгер, М. (1987). *Помощь трудным детям*. Москва: Прогресс.
3. Фрейд, А. (1993). *Психология “Я” и защитные механизмы*. Москва: Педагогика-пресс.
4. Эйдемиллер, Э., & Юстицкис, В. (1999). *Психология и психотерапия семьи*. Санкт-Петербург: Питер.
5. Максимова, Н. Ю. (2011). *Психология девиантной поведінки*. Київ: Либідь.

References

1. Bandura, A., & Walters, R. (1999). *Podrostkovaya agressiya: Izucheniye vliyaniya vospitaniya i semeynykh otnosheniy* [Teenage Aggression: Studying the Influence of Education and Family Relations]. Moscow: Aprel-press-Eksmo Publ. (rus).
2. Rutter, M. (1987). *Pomoshch trudnym detyam* [Aid to difficult children]. Moscow: Progress Publ. (rus).
3. Freud, A. (1993). *Psikhologiya “Ya” i zashchitnyye mekhanizmy* [“I” psychology and protective mechanisms]. Moscow: Pedagogika Publ. (rus).
4. Eidemiller, E., & Yustitskis, V. (1999). *Psikhologiya i psikhoterapiya semyi* [Psychology and psychotherapy of the family]. St. Petersburg: Piter Publ. (rus).
5. Maksymova, N. Uy. (2011). *Psykhohohiya deviantnoyi povedinky* [Psychology of deviant behavior]. Kyiv: Lybid Publ. (ukr).